

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ЛОГОПЕДИЧНА СКЛАДОВА КОРЕКЦІЙНО-
РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВИПРАВЛЕННЯ ДИСГРАФІЇ В УЧНІВ
МОЛОДШИХ КЛАСІВ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО
РОЗВИТКУ»**

Виконала студентка
спеціальності: 016 Спеціальна освіта.

Мельник Анастасія Вікторівна

Керівник:

Ткач О.М. кандидат педагогічних наук,
асистент

Рецензент:

Вержиковська О.М. кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

м.Кам'янець-Подільський – 2019 року

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ	
1.1.Розвиток писемного мовлення в учнів молодших класів.....	7
1.2.Загальна характеристика порушень письма в учнів молодших класів.....	15
1.3. Особливості оволодіння письмом дітьми з порушеннями розумового розвитку.....	29
Висновки до розділу	33
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ	
2.1. Методика обстеження порушень писемного мовлення в учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку	37
2.2. Характеристика рівня засвоєння навичок письма в учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку	41
Висновки до розділу	47
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА В УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	
3.1. Методика роботи з корекції аграматичної та оптичної дисграфії у дітей з порушеннями розумового розвитку.....	50
3.2. Методика роботи з усунення дисграфії на основі порушень фонематичного розпізнання та мовленнєвого аналізу та синтезу.....	56
3.3. Аналіз ефективності корекційної роботи з усунення порушень письма в учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку.....	64
3.4. Глобальний метод навчання письма як специфічно-альтернативний варіант існуючим підходам.....	67
Висновки до розділу	77
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Оволодіння грамотою має пріоритетне значення для формування повноцінних мовленнєвих здібностей дитини, що спрямовується, передусім, на засвоєння звуко-буквених відповідностей, оволодіння нормативною вимовою, письмом та читанням.

Дисграфія та дизорфографія мають місце серед інших порушень мовлення, що зустрічаються в учнів молодших класів. Це є серйозною перепорою в оволодінні учнями грамотою на початкових етапах навчання, а на більш пізніх – у засвоєнні граматики рідної мови.

Деякі вчені вважають помилки на письмі хаотичними, що викликані особистими якостями учнів: невмінням слухати пояснення вчителя, неухайністю та неохайністю на письмі. В дійсності, в основі подібних помилок лежать більш серйозні причини не сформованості фонетико-фонематичної та лексико-граматичної сторони мовлення. На письмі це виражається у вигляді змішування або заміни букв. Заміни букв, що відповідають близьким за акустико-артикуляційними ознаками звукам: глухі-дзвінкі, свистячі-шиплячі, тверді-м'які, африкати. Другу групу складають різноманітні пропуски букв і складів. Відставання у розвитку лексико-граматичної сторони мовлення призводить до аграматизмів. На письмі це виявляється у неправильному використанні відмінкових форм, у помилках при узгодженні прикметників з іменниками, дієслів з іменниками. У письмі школярів знаходимо помилки на злиття двох чи кількох слів, або навпаки, розмежування елементів одного слова.

Дослідження різних авторів свідчать, що існують специфічні утруднення в навчанні учнів загальноосвітніх шкіл, особливо початкової ланки, грамотного письма. Вони обумовлені, передусім, наявністю у школярів загального недорозвитку мовлення, обмеженістю мовленнєвого досвіду, особливостями психофізичного розвитку, недостатнім рівнем сформованості дій, операцій і психічних функцій, які забезпечують процес письма (О.Жильцова, Г.Каше, Р.Левіна, М.Савченко, Є.Соботович, Л.Спірова,

М.Хватцев та ін.). Суттєвою причиною є також недостатня розробленість спеціальної методики навчання дітей писемному мовленню, яка б урахувала характер та рівень їх інтелектуального розвитку та виявлені труднощі у опануванні письмом. Проведені у цьому напрямку дослідження (А.Винокур, І.Клименко, К.Коляров, І.Садовнікова, В.Тарасун, Н.Чередніченко, М.Шевченко та ін.) засвідчили, що ефективність застосування корекційних засобів і прийомів як у роботі з виправлення порушень усного мовлення, так і у корекції порушень писемного мовлення залежить від правильної діагностики та методики корекційного впливу. Значний внесок у розвиток багатьох питань патології писемного мовлення внесли такі вчені, як: Т.Ахутіна, А.Винокур, Н.Голуб, О. Гопіченко, Е.Данілавічюте, О.Корнєв, Р.Лалаєва, Р.Лєвіна, О.Лурія, І.Марченко, А.Малярчук, Т.Пічугіна, І.Садовнікова, Є.Соботович, В.Тарасун, В.Тищенко, Н.Чередніченко, М.Шеремет, Л.Щипіцина та ін..

У спеціальній літературі існують різні наукові підходи до цієї проблеми. Суттєвим дослідженням останніх років є те, що проблема вивчається на основі комплексного підходу з використанням клінічної діагностики, психолінгвістики, психології. Пропонується проводити неврологічне, психологічне, та логопедичне обстеження дітей з дисграфією, звертати увагу на стан слуху, зорового сприймання та інтелекту. Одне з головних завдань логопеда та вчителя рідної мови – правильно визначити причини, що лежать в основі порушень письма, так як від цього буде залежати методика корекційної роботи.

Проблема порушень писемного мовлення в учнів з порушеннями розумового розвитку – одна з актуальних проблем шкільного навчання, оскільки читання і письмо – головні засоби отримання і застосування знань учнями. Недостатня сформованість вищих психічних функцій перешкоджає успішному вчасному формуванню навички письма і читання у дітей з порушеннями розумового розвитку. Велика поширеність порушень писемного мовлення ускладнює навчальний процес у цілому, і робить

актуальною проблемою виявлення і корекції дисграфії у дітей на початку шкільного навчання.

Розповсюдженість дисграфій обумовлена клініко-психологічними особливостями даної категорії учнів, а також складністю самого процесу письма як виду цілеспрямованої діяльності.

Аналізуючи вищевикладене, необхідно відзначити: існуючі прийоми і методики корекційної роботи з усунення порушень письма вимагають систематизації та узгодження.

Мета роботи: розглянути теоретичні засади формування писемного мовлення та класифікації дисграфій, практично виявити їх серед учнів, обґрунтувати методику логопедичної корекційно-розвивальної роботи з усунення порушень письма в учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку.

Гіпотеза дослідження: успішна корекційно-розвивальна робота можлива при суворому дотриманні комплексності і системності та індивідуальному підході до дитини. Використання таких напрямків логопедичної роботи, як розвиток фонематичного сприймання, звукового аналізу і синтезу, та лексико-граматичної сторони активізує розвиток писемного мовлення, покращить рівень сформованості письма учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти формування і розвитку письма та його порушень в учнів молодшого шкільного віку.

2. Вивчити особливості порушень письма у дітей з порушеннями розумового розвитку.

3. Обґрунтувати та описати сутність логопедичної корекційно-розвивальної роботи з усунення порушень письма в учнів молодших класів спеціальної школи.

4. Сформулювати висновки проведеного дослідження.

Об'єкт дослідження – писемне мовлення у учнів молодших класів з

порушеннями розумового розвитку.

Предмет дослідження – логопедична корекційно-розвивальна робота з виправлення дисграфії в учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку.

Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної педагогічної та логопедичної літератури, аналіз особових справ дітей, бесіда з дітьми, бесіда за малюнками, констатувальний та формувальний експеримент, логопедичне обстеження, аналіз якісних та кількісних даних.

Елементи наукової новизни: уточнено актуальність та важливість комплексної корекційно-розвивальної роботи з подолання розладів письма в учнів молодшого шкільного віку з порушеннями розумового розвитку.

Практичне значення отриманих результатів: отримані результати можливо використовувати у процесі організації та реалізації корекційно-розвивальної роботи на логопедичних заняттях різної форми проведення, на уроках з рідної мови та під час виконання домашніх завдань дітьми з порушеннями розумового розвитку, які мають розлади письма.

Місце дослідження: Криворізький багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр «Натхнення» Дніпровської обласної ради. Дослідженням було охоплено 20 дітей молодшого шкільного віку з порушеннями розумового розвитку, 10 з яких мали дисграфічні симптоматичні ознаки.

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел який складається з 65 найменувань.

ВИСНОВКИ

Аналіз проблеми розвитку і формування писемного мовлення у клінічній та психолого-педагогічній літературі дає змогу сформулювати наступні

Писемне мовлення – одна із форм існування мови, більш пізня і вторинна за часом виникнення після усного мовлення, яка змінила можливості людини до нагромадження, передачі і обробки інформації. У поняття писемного мовлення в якості рівноправних складових входять читання і письмо. Усне і писемне мовлення відносяться до тимчасових зв'язків другої сигнальної системи, але лише писемне мовлення формується в умовах цілеспрямованого педагогічного впливу (навчальної діяльності), а відповідно і механізми закладаються у дошкільному віці під час предметно-практичної діяльності, в період навчання грамоти, вдосконалюються у процесі не лише подальшого навчання, але й під час логопедичної роботи.

Дисграфії розрізняються за своїми механізмами, причинами та ступенем виразності. Тому методика корекційно-розвивальної роботи будується з урахуванням особливостей прояву та ступеня вираженості. Це обумовлює необхідність детального вивчення симптоматики дисграфії. Симптоматика дисграфії виявляється у стійких помилках у процесі письма, які можна згрупувати у такий спосіб: неправильне написання букв, заміни букв; перекручування звукоскладової структури слова; порушення єдності написання окремих слів у реченні; аграматизми.

До питання про розвиток інтелекту дітей з порушеннями письма ставляться по-різному. Прямого зв'язку між інтелектом і ступенем порушення письма немає, але статистично підтверджено, що у дітей з порушеннями розумового дисграфії зустрічаються частіше.

Під час навчання учнів з порушеннями розумового розвитку грамоти педагог стикається з труднощами що пов'язані з: сутністю дефекту та глибиною і локалізацією враження; кількістю та яскравістю проявів вторинних і третинних відхилень; наявністю комплексних вад; низьким рівнем пізнавальних інтересів, допитливості; різним ступенем підготовки до школи (з масової школи

після безуспішного навчання в ній протягом одного чи кількох років; з дитячого садка, де відмічалось різке відставання від однолітків, не отримавши підготовки до школи взагалі); коливаннями у віці; бідністю соціального досвіду; негативним станом здоров'я; недорозвитком вольових якостей і регуляції емоцій; недорозвитком ключових процесів для опанування грамотою (недорозвитком фонематичного слуху, зорового гнозису, вадами звуковимови; недостатньою розвиненістю м'язів кисті руки, слабкою рухливістю і недосконалою регуляцією окремих рухів та їх слабкою диференціацією, низькою витривалістю до навантажень, зниженою здатністю до автоматизації рухів, розкоординованістю процесів зорового та рухового аналізаторів, відсутністю перспективного бачення; недостатнім розвитком окоміру); педагогічною занедбаністю; труднощами адаптації дітей до умов спеціальної школи (класу); бідністю словника та недорозвитком мовлення; відмовою від спілкування, взаємодії.

Однією з характерних рис, що відрізняють учнів з порушеннями розумового розвитку, є низька пізнавальна активність, яка за нормальної гостроти слуху та зору, призводить до відхилень у педагогічному процесі. Для таких учнів характерним є зниження здатності до прийому і переробки перцептивної інформації, що також проявляється і у процесі формування графомоторних навичок. В учнів з порушеннями розумового розвитку у молодшому шкільному віці спостерігається недостатність міжаналізаторних взаємодій. У свою чергу недосконалість міжаналізаторної інтеграції призводить до несформованості зорово-рухових образів буквених знаків (відсутність або низька якість письма). Так як процес переробки сенсорної інформації уповільнений – це уповільнює його темп.

Графічні помилки і труднощі, що виникають в учнів у процесі письма є наслідком низького рівня: розвитку процесу сприймання (уповільненість, неточність, фрагментарність, труднощі виділення елемента на фоні деталей у складних зображеннях і ін.). На уповільнення переробки інформації у процесі сприймання впливають такі фактори, як: низька швидкість здійснення

перцептивних операцій і недостатня сформованість образів-уявлень, їх нечіткість і неповнота. Причиною дефектів сприймання при інтелектуальних порушеннях є несформованість орієнтувальної діяльності, учні не вміють цілеспрямовано розглядати те, на що спрямований погляд, і вслухатися в те, що звучить у даний момент. Недосконалість процесу переробки сенсорної інформації, неповноцінність просторового аналізу і аналітико-синтетичної діяльності учнів вказаної нозології ускладнюють співвіднесення виділеної форми із зоровим образом літери.

Велике значення для усунення порушень письма має обстеження дітей. Мета обстеження – виявлення етіології, симптоматики, механізмів порушень письма. У процесі обстеження визначається ступінь виразності, характер, вид порушень, що дає можливість визначити напрямки корекційної роботи.

Дослідженням було охоплено 20 дітей з порушеннями розумового розвитку, 10 з яких мали дисграфічні симптоматичні ознаки (експериментальна група). У контрольну групу увійшли 10 учнів віком 3-4 класу із порушеннями розумового розвитку.

Для підтвердження діагнозу на початку експерименту діти були обстежені. Обстеження проводилось за декількома напрямками:

- 1) засвоєння навичок звукового аналізу та синтезу;
- 2) засвоєння навичок письма;
- 3) рівень розвитку лексико-граматичної сторони мовлення.

Дослідження фонематичного сприймання на рівні звуків виявило, що 50% дітей з порушеннями письма допускали помилки у розрізненні подібних звуків. При відтворенні опозиційних складів типовими помилками, крім змішування фонем, були перестановки складів, При аналізі слів за кількістю звуків у значної частини випробуваних відзначалося прагнення до перерахування звуків на пальцях або до накреслення слова пальцем на поверхні столу. Типовою помилкою було зменшення кількості звуків при підрахунку («пропуск» одного-двох звуків) – через труднощі аналізу або за рахунок неправильної вимови (склад замість звуку). Формування словникового запасу у досліджуваної

категорії дітей є уповільненим і неповним. Часто вони змішують за значенням слова, що мають подібний звуковий склад.

У зв'язку з цим при вивченні граматики дітьми з порушеннями писемного мовлення виникали неминучі труднощі семантичного і морфемного аналізу слів. Учні з порушеннями розумового розвитку зазнавали труднощів у процесі словотвору і словозміни.

Обмеженість лексичного запасу призводить до того, що нерідко, всупереч змісту, діти замінюють потрібне, але малознайоме слово іншим, більш звичним, хоча і не у відповідному значенні. На це вказують приклади утворення прикметників. Труднощі формування граматичного складу виявлялися і в усному мовленні дітей з порушеннями письма, у бідності синтаксичних конструкцій і аграматизмах.

Труднощі письма та помилки у дітей з порушеннями розумового розвитку, що увійшли в експериментальну групу у більшості випадків пов'язані із недорозвитком фонетико-фонематичного сприймання та мовленнєвого аналізу і синтезу а також зорового сприймання та пам'яті характерних для дітей з оптичною та граматичною дисграфією з порушеннями фонемного розпізнання та з недорозвитком мовленнєвого аналізу і синтезу, дизорофографією.

Під час письма у дітей з порушеннями розумового розвитку відмічають: недостатній розвиток м'язів кисті та пальців; невміння правильно тримати знаряддя письма та проводити безвідривні лінії; слабо розвинута дрібна моторика; недоліки аналітико-синтетичної діяльності проявлялися у спрощенні кількості елементів на письмі, труднощах перебудови або доповнення зображень; недорозвитку зорового співвіднесення; труднощах орієнтації на площині та при виконанні завдань.

Діти не володіли нормальною кінетичною і динамічною організацією рухів, спостерігалось погіршення загального стану: дратівливість, плаксивість, висока стомлюваність, нестійкість працездатності, зниження рівня уваги та пам'яті. Деякі учні не встигали в роботі за загальним темпом класу, а при

спробі наздогнати однокласників збільшували кількість помилок, або зовсім відмовлялися від роботи, не в змозі зробити навіть те, що вони в змозі зробити.

Для усунення виявлених під час констатувального експерименту порушень письма та їх причин було обґрунтовано, описано та реалізовано чотирьохмісячну методику корекційно-розвивальної логопедичної роботи з дітьми експериментальної групи.

При усуненні аграматичної дисграфії основна задача полягала у тому, щоб сформувати у дитини морфологічні і синтаксичні узагальнення, уявлення про морфологічні елементи слова і структуру речення. Основні напрямки роботи: уточнення структури речення, розвиток функції словозміни і словотвору, робота з морфологічного аналізу складу слова і з спільнокореневими словами.

Корекція оптичної дисграфії здійснювалася прийомами, спрямованими на розвиток зорового гнозису, просторових уявлень та їх мовленнєвих позначень, розвиток зорового аналізу і синтезу. Велика увага приділялася порівнянню букв що змішуються з використанням різних аналізаторів. У процесі роботи з формування просторових уявлень необхідно враховувати наступне: особливості і послідовність формування просторового сприймання і просторових уявлень в онтогенезі, психологічну структуру оптико-просторового гнозису і практику, стан розвитку цих функцій.

Розвиток фонематичного сприймання здійснювався шляхом уточнення і закріплення диференціації звуків. Логопедична робота проводилася з опорою на різні аналізатори (мовнослуховий, мовноруховий, зоровий).

При цьому враховувалося, що удосконалення слуховимовних диференціацій здійснюється більш успішно у тому випадку, якщо проводиться у тісному зв'язку з розвитком фонематичного аналізу і синтезу. У логопедичній роботі з диференціації звуків використовуються і завдання на розвиток фонематичного аналізу і синтезу.

При усуненні дисграфії кожний зі звуків у процесі роботи співвідноситься з відповідною буквою. При корекції дисграфії важливе місце займають письмові вправи, що закріплюють диференціацію букв та відповідних

звуків.

Наприкінці експериментального корекційно-розвивальної логопедичної роботи був обстежений рівень засвоєння навичок письма та фонетико-фонематичного сприймання. Обстеження проводилося за тими ж напрямками, що і на початку експерименту.

Кількість помилок на письмі у дітей з порушеннями розумового розвитку з порушеннями фонетико-фонематичного аналізу та мовленнєвого аналізу та синтезу значно зменшилася. Учні навчилися виділяти звуки, майже не порушували послідовність написання букв і складів у словах, не зазнавали труднощів при диференціації дзвінких і глухих приголосних, хоч використання прийменників і сполучників у реченні все ж викликало труднощі. Не зменшилася суттєво також кількість орфографічних помилок на правопис шиплячих звуків. Наприкінці експериментального навчання 7 з 10 дітей (70%), що увійшли в експериментальну групу могли самостійно знаходити допущені ними помилки.

Такий результат продуктивності роботи з корекції та розвитку писемного мовлення дає змогу відмітити, що порушення писемного мовлення у учнів молодших класів з порушеннями розумового розвитку, мають різноманітний і складний патогенез. Порушення писемного мовлення характеризуються значною своєрідністю як мовленнєвого розвитку дітей, так і у формуванні ряду функцій немовленнєвого характеру.

Специфічним альтернативним (дискутивним) варіантом існуючим підходам з формування навички грамотного та каліграфічного письма є метод глобального письма за В.Тарасун з опорою на вже достатньо зрілі симультанні (одноманітні) синтетичні структури дитини. Тоді навчання дітей письма може відбуватись не за традиційною схемою (від звука до букви і слова, тобто від частин до цілого), а передбачатиме формування ідеографічних (цілісних) образів слів, словосполучень, речень, та відповідних автоматизованих енграм (моторно-графічних слідів) з поступовим переходом до формування операцій звуко-буквеного письма. Тобто йдеться про глобальний метод навчання дітей письма, який у даному разі є аналогічним методу глобального читання.

Подібно тому, як діти починають читати цілі слова, навіть фрази і у письмі перші навчальні спроби також здійснюються над словами в їх цілісності. Тому за цією методикою діти спочатку вчаться писати цілі слова за загальним їх виглядом. У техніці точного зображення букв вони вправляються лише після того, як навчаться відтворювати цілі слова. Для успішного формування у дітей уміння писати цілі слова, проводиться спеціальна підготовча робота, а саме: на уроках малювання у них розвивають уміння диференційовано сприймати форму, співвідносити форми, уміння одночасно малювати обома руками та ін. Заняття малювання та письма при цьому йдуть спочатку паралельно, а потім інтегровано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барищук Г.С. Усунення вад письма. 1-4 класи. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2003. – 40 с.
2. Бартенева Л., Парасоцький О. Основні напрями діагностики дисграфії в учнів молодших класів з ЗНМ // Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 4. – К.: Актуальна освіта, 2007. – 384 с.
3. Беляя А.Й. Подолання не різко вираженого загального недорозвитку мовлення у учнів молодших класів: Методичні рекомендації для вчителів-логопедів. – Хмельницький: ТУП, 2004. – 300 с.
4. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
5. Блінова Г.І. Альбом для обстеження мовлення у дитини. – К.: Благовіст, 2001. – 173 с.
6. Блінова Г.Й., Пічугіна Т.В. Дидактичний матеріал для подолання вад письма у дітей. – К.: Благовіст, 2004. – 300 с.
7. Блінова Г.Й. Подолання мовленнєвих вад дітей. – К.: Благовіст, 2005. – 125 с.
8. Богущ А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах : підручн. для студентів вищ. навч. закл. – К. : ВД «Слово», 2008. – 440 с.
9. Винокур А.С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. – К.: Радянська школа, 1977. – 144 с.
10. Вишневський, О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
11. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 1991. – 280 с.
12. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
13. Дидактичний матеріал для логопедичних занять / Г.І. Блінова. – К.:

Радянська школа, 1985. – 280 с.

14. Довідник учителя-логопеда / С.М. Лупінович. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 122 с.

15. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.

16. Дьоміна І.Й. Розвиток мовлення дитини. – К.: Главник, 2004. – 96 с.

17. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За загальною редакцією С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 543 с.

18. Ефименкова Л.Н. Коррекция устной и письменной речи учащихся начальных классов. – М.: Просвещение, 1991. – 224 с.

19. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.

20. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / Автори-укладачі І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.

21. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М. Коваленко. – К.: Центр Літератури, 2006. – 664 с.

22. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-методическое пособие. – Спб.: ИД «МиМ», 1997. – 286 с.

23. Кузьмінський, А.І. Педагогіка родинного виховання: навчальний посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.

24. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови. – К.: АСК, 1999. – 98 с.

25. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.

26. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.

27. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.
28. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.
29. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
30. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
31. Лопатинська В. Морально-гуманістичний зміст спілкування // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.27-30.
32. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
33. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. – К.: Райдуга, 1995. – 139 с.
34. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 104 с.
35. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.
36. Методика виявлення речевих порушень у дітей і діагностика їх готовності к школьному обучению / Е.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусин, Л.И.Бартенева и др. – К.: Актуальна освіта, 1998. – 127 с.
37. Методичні рекомендації з навчання учнів із ЗПР самостійного виконання завдань з української мови / Н.І. Королько. – К.: ІЗМН, 1997. – 32 с.
38. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

39. Момот Т.Л. Грамотійко: логопедичний зошит: №1 ,№2, №3 для розвитку усного і писемного мовлення. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2004. – 230 с.
40. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – С. 62-364.
41. Основы теории и практики логопедии / Под ред. Р.Е. Левиной. – М: Просвещение, 1968. – 422 с.
42. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.
43. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні рекомендації) // Дефектологія, – 1998. – № 1. – С. 6-13.
44. Подолання логопедичних проблем учнів молодших класів / Т.Бишова, О.Кондратюк . – К.: Шкільний світ, 2006. – 73 с.
45. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.
46. Про дошкільну освіту: Закон України : за станом на 25 листоп. 2005 р. / Верхов. Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2005. – 32 с. – (Серія «Закони України»).
47. Ремажевська Г.Й., Пічугіна Т.В., Маруніч Л.А. Як виявити у дитини схильність до порушень писемного мовлення. – Львів, 2005. – 82 с.
48. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю.В. Рібцун. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.
49. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. – К.: Магістр-8, 1997. – 256 с.
50. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей 3-є видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. – 107 с.
51. Садовникова И.Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 256 с.

52. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.

53. Соботович Е.Ф., Гопиченко Е.М. Фонетические ошибки в письме умственно отсталых учащихся младших классов. – М.: Просвещение, 1979. – 405 с.

54. Соботович Е.Ф. Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.

55. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

56. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.

57. Тарасун В.Т. Логодидактика. Київ: Просвіта, – 2004. – 263 с.

58. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: читання «з першого погляду» // Дефектологія. – 2000. – №4. – С 21-25.

59. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

60. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

61. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.

62. Український дефектологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – К.:

Милосердя України, 2001. – 212 с.

63. Хрестоматія по логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К. : КНТ, 2006. – 532 с.

64. Чередніченко Н.В. Типи та механізми дисграфічних помилок у письмовому мовленні молодших школярів // Науково-методичний журнал «Логопедія». – 2012. – № 2. – С. 94-102.

65. Чередніченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Навчально-методичний посібник (курс лекцій). – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 208 с.